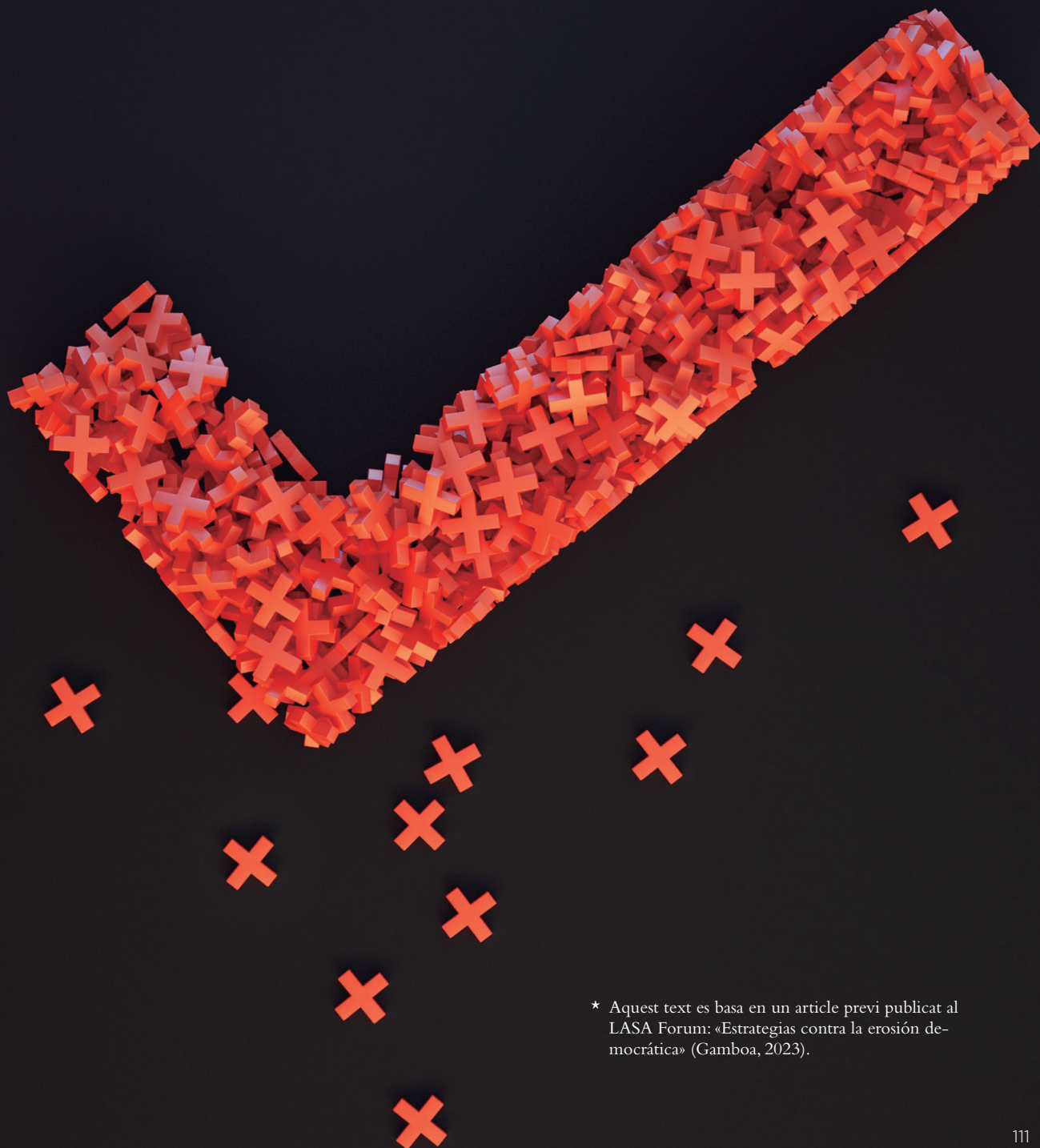

RESISTÈNCIA
A L'EROSIÓ DEMOCRÀTICA:
ESTRATÈGIES D'OPOSICIÓ*

LAURA GAMBOA

Professora del Departament de
Ciència Política, University of Utah

* Aquest text es basa en un article previ publicat al LASA Forum: «Estrategias contra la erosión democrática» (Gamboa, 2023).

En els darrers vint anys hem vist un increment dels règims autoritaris; per primera vegada des del 2002, la mitjana de l'Índex de Democràcia Electoral de V-Dem –amb un espectre del 0 a l'1– s'ha situat per sota del 0,5, el seu valor mitjà¹. Entre 2000 i 2022, al món es van produir més ruptures democràtiques (41), que transicions a la democràcia (36). S'han perdut 15 de les 86 democràcies que hi havia quan va començar el mil·lenni. Aquest corrent autoritari devora les fites aconseguïdes en matèria de democràcia durant els anys vuitanta i noranta del segle passat. Resulta, per tant, pertinent preguntar-se: podem contrarestar aquesta tendència?

En el meu darrer llibre², responc aquesta pregunta. Hi argumento que la capacitat per resistir l'erosió democràtica depèn, en gran mesura, de les estratègies que duen a terme els actors de l'oposició. Un argument que desenvoluparé en aquest article de manera concisa.

La naturalesa de l'erosió democràtica

Avui en dia, els règims democràtics no es trenquen de manera similar a com ho feien al llarg del segle xx. En comptes de cops i autocops d'Estat, és molt més freqüent que el procés es dugui a terme mitjançant l'arribada al poder de governs escollits democràticament i amb agendes radicals, que utilitzen reformes institucionals per assolir la seva agenda política³. Si bé al principi aquestes reformes poden semblar innòcues, acumulades al llarg dels anys condueixen a una desactivació del sistema de control sobre l'executiu (pesos i contrapesos), a la deslegitimació del sistema d'eleccions lliures i justes i, en darrer terme, suposen un atac contra els drets polítics i les llibertats civils dels ciutadans. Al segle xxi, la democràcia no desapareix d'un dia per l'altre, sinó que es desdona lentament a mans de líders amb aspiracions hegemòniques, en un procés que pot trigar diversos anys, fins a transformar règims democràtics en règims competitiu autoritaris⁴.

Un exemple canònic d'aquest procés d'erosió democràtica l'hem vist a Turquia sota el lideratge de Recep Tayyip Erdogan, qui va arribar al poder l'any 2003 i va introduir, entre el 2007 i el 2010, reformes institucionals que van augmentar el seu poder de veto i el seu temps de mandat al capdavant de l'executiu⁵. Per si mateixes, cap d'aquestes reformes ha etzibat un cop mortal a la democràcia turca; no imposen la dominació de l'executiu sobre el Parlament o els organismes de control, ni permeten que Erdogan pugui quedar-se al poder indefinidament. Però ha estat a través d'aquests tipus de reformes que el mandatari ha guanyat poder sobre el sistema judicial⁶, i ha transformat el sistema parlamentari de Turquia en presidencial, un fet que l'hi ha permès subordinar el legislatiu, limitar el camp d'acció parlamentari, promulgar decrets amb força de llei i declarar estats d'emergència amb poques restriccions. Sumades a les reformes anteriors, aquestes modificacions han habilitat a Erdogan per manipular el sistema electoral fins a tal punt que, avui, és pràcticament impossible derrotar-lo en uns comicis, tal com vam poder observar a les darreres eleccions celebrades al maig de 2023.

1. Vegeu Coppedge *et al.* (2023).
2. Vegeu Gamboa (2022).
3. Vegeu Bermeo (2016).
4. Vegeu Levitsky i Way (2010).
5. Vegeu Özbudun (2015) i Turam (2012).
6. Vegeu Özbudun (2014).

Estratègies d'oposició a l'erosió democràtica

Si bé la lentitud de les reformes per perpetuar-se al poder pot fer menys evident el col·lapse democràtic, també és cert que, pel mateix motiu, l'oposició disposa de més marge i recursos per activar-se i explorar diverses opcions per fer front al líder autoritari. Com a resposta a les reformes antidemocràtiques d'un govern amb aspiracions hegemòniques, l'oposició pot perseguir *objectius radicals*, que busquen destituir el mandatari abans que s'acabi el seu període constitucional, o *objectius moderats*, que s'oposen a les seves reformes autoritàries, però que no qüestionen la vigència del seu mandat. Per aconseguir aquests

objectius, l'oposició pot utilitzar també *estratègies institucionals*, que es basen en processos electorals o en l'acció parlamentària al Congrés o al Senat, o bé *estratègies extrainstitucionals* –que, a diferència de les anteriors, exclouen la participació a l'entramat institucional–. La taula següent resumeix la matriu objectius–estratègies de l'oposició.

Els règims democràtics avui dia no es dissolen de la mateixa manera que durant el segle XX (...). El procés es duu a terme a partir de l'arribada al poder de governs elegits democràticament i amb agendas radicals.

ESTRATÈGIES I OBJECTIUS DE L'OPOSICIÓ

		OBJECTIUS	
		MODERATS	RADICALS
ESTRATÈGIES	INSTITUCIONALS	(IM) - Campaña electoral, acció legislativa Fer lobby Litigar Repressió: Incentiu: alt Cost: baix	(IR) - Referèndum revocatori, judici polític al President <i>Repressió:</i> Incentiu: alt Cost: baix
	EXTRA- INSTITUCIONALS	(EIM) - Protestes, boicots i vagues <i>Repressió:</i> Incentiu: alt Cost: alt	(EIR) - Cops d'Estat, guerra de guerrilles Repressió: Incentiu: alt Cost: alt

Elaboració: CIDOB.
Font: Gamboa (2022).

Per separat, aquests objectius i estratègies no són particularment nocius. És la concurrència d'alguns d'ells en conjunt el que pot posar en perill la supervivència del règim. D'entre elles, són les *estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR) —és a dir, cops d'Estat, guerra de guerrilles, protestes, boicots, vagues, etc., que busquen destituir l'executiu abans no acabi el seu mandat— les que comporten un major perill. Això és degut al fet que menyspreen els canals existents per resoldre conflictes i generen situacions de suma zero, en les quals els guanys d'una part depenen exclusivament de les pèrdues del seu contrari. Quan triomfen, les estratègies radicals extrainstitucionals aconseguen expulsar el líder amb tendències autoritàries, però comporten un alt risc, ja que poden posar fi a la democràcia i, fins i tot, convertir l'autòcrata en una mena de màrtir. Si fallen, a més de deslegitimar l'oposició, augmenten els incentius del líder autoritari per reprimir, i disminueixen els costos de fer-ho; aquestes tàctiques no només permeten a l'executiu emprendre reformes més radicals, sinó que redueixen el marge de l'oposició per combatre-les.

A Bolívia, per exemple, líders regionals de la Media Luna es van negar a reconèixer el mandat legítim d'Evo Morales (2006–2019), i van organitzar vagues, protestes i l'ocupació per la força d'edificis governamentals, per obligar el Govern a garantir la seva autonomia i el control total sobre els recursos clau per a la supervivència de l'Estat (sobretot dels jaciments de gas). Quan Morales va mobilitzar els seus partidaris per contrarestar aquestes tàctiques dels prefectes (governadors), aquests van respondre-hi violentament. A Pando, un grup afiliat a les autoritats regionals va matar tretze ciutadans partidaris del Govern. El president va utilitzar la massacre com a excusa per enviar-hi l'exèrcit, imposar el toc de queda i detenir el prefecte de Pando. Aquesta estratègia no només va eliminar la possibilitat que l'oposició pogués presentar-se com a actor democràtic, sinó que també va permetre que el Govern recuperés el control de l'acció política⁷. Si no hagués estat per aquesta massacre, el Govern s'hauria trobat amb més impediments per prendre el control de les zones productores de gas, on les autoritats regionals eren un obstacle per a la seva hegemonia.

Per la seva banda, les *estratègies institucionals amb objectius moderats* (IM) —és a dir, aquelles que pretenen frenar les reformes autoritàries mitjançant eleccions i l'oposició al Parlament— són apostes molt menys arriscades. Reflecteixen la decisió de l'oposició de respectar els canals existents per dirimir conflictes, i deixen espai per a la negociació. En conseqüència, aquests tipus de tàctiques són, en general, una aposta menys lesiva per a la democràcia. No només disminueixen els incentius de l'executiu per reprimir i augmenten els costos d'aquesta repressió, sinó que també redueixen el marge de lideratge per introduir reformes autoritàries. En cas de tenir èxit, l'oposició aconseguix frenar l'erosió democràtica. Si malgrat tot fracassen i les reformes continuen sense traves, l'oposició conserva els seus recursos per du a terme noves accions autoritàries, més endavant.

7. Vegeu Ugglà (2009).

A Mèxic, per exemple, l'oposició ha utilitzat el Congrés per oposar-se a les reformes autoritàries d'Andrés Manuel López Obrador, president des del 2018. Des del legislatiu, l'oposició va intentar obstreure el projecte de llei que pretenia dissoldre l'Institut Nacional Electoral, l'ens encarregat de garantir unes eleccions lliures i justes. Tot i que López Obrador tenia majoria suficient per aprovar aquesta llei, l'oposició va aconseguir acreditar i denunciar violacions del procés legislatiu, que van donar a la Cort Suprema els arguments legals necessaris per desactivar la major part de la reforma⁸. No obstant això, hi ha parts del projecte que encara s'estan discutint i és possible que el president intenti aprovar una llei amb les parts no invalidades per la Cort. En aquest cas, l'ús d'estratègies institucionals moderades ha protegit el marge d'acció de l'oposició mexicana i ha permès que la Cort Suprema pugui fallar en contra d'aquesta llei, sense haver d'entrar a discutir les qüestions de fons.

8. Vegeu Razieli (2023).

Les *estratègies extrainstitucionals amb objectius moderats* (EIM) i les *estratègies institucionals amb objectius radicals* (IR) poden donar lloc a contradiccions notables. Les primeres disminueixen els incentius per reprimir, però també el cost de fer-ho per part de les autoritats. Els instruments com les protestes, els boicots o les vagues que busquen frenar reformes democràtiques poden ser molt positius a l'hora de protegir la democràcia, mitjançant la mobilització de votants o la visibilització dels abusos del Govern. A Polònia, per exemple, l'oposició ha recorregut diverses vegades a les protestes en defensa de les institucions democràtiques davant dels atacs del Partit Llei i Justícia (PiS), en els seus intents d'erosionar la democràcia polonesa. L'any 2017, quan el Govern va intentar cooptar la Cort Suprema de Justícia, l'oposició va sortir als carrers per donar suport als jutges. Les protestes no només van cridar l'atenció de la Unió Europea –al si de la qual el PiS estava litigant diverses reformes antidemocràtiques–, sinó que també van forçar el president polonès a vetar part de la llei⁹. Malgrat que les protestes no van frenar les reformes autoritàries del PiS, van aconseguir visibilitzar els abusos de poder del partit i van permetre a l'oposició protegir el poder judicial, almenys de manera momentània.

Les mobilitzacions no violentes, tanmateix, demanen organització i disciplina¹⁰, sense les quals unes accions originalment pensades com a pacífiques poden derivar fàcilment en expressions violentes i donar així l'excusa perfecta a l'executiu per reprimir i deslegitimar l'oposició. Això és el que va succeir, per exemple, després que Donald Trump (2017–2021) arribés al poder als Estats Units, quan grups de supremacistes blancs es van manifestar en suport del president. Com a resposta, milers de persones van protestar contra els supremacistes a Berkeley (Califòrnia), i durant una d'aquestes marxes un grup reduït de manifestants van atacar violentament els trumpistes. Aquesta acció no va augmentar el suport a l'oposició, sinó que va provocar la detenció de diverses persones que estaven protestant contra els supremacistes blancs. Encara que aquestes protestes havien estat majoritàriament pacífiques, els escassos atacs van donar al president nord-americà i als seus seguidors el pretext per demonitzar l'oposició, i qualificar-la d'il·legal i violenta.

Les *estratègies institucionals amb objectius radicals* (IR), per la seva banda, augmenten els incentius per reprimir, però també els seus costos, a diferència de les anteriors. L'organització de referèndums revocatoris i judicis polítics al president poden frenar l'erosió democràtica en sec. Tanmateix, si no aconsegueixen el seu objectiu, poden posar en alerta l'executiu, el qual, sentint-se acorralat, pot redoblar la repressió contra l'oposició. A Bolívia, per exemple, l'oposició va convocar un referèndum revocatori del president Evo Morales l'any 2008. El procés, que va transcórrer de manera ordenada i en relativa calma, no va aconseguir posar fi al seu mandat, però tampoc va suposar un cost elevat per a l'oposició. D'altra banda, aquell mateix any a Turquia, en resposta a una llei que volia eliminar la prohibició a les dones musulmanes de portar vel,

9. Vegeu Bilewicz (2017).

10. Vegeu Chenoweth (2020).

l'oposició va demanar-li a la Cort Constitucional que il·legalitzés el partit del primer ministre Erdogan (Partir de Justícia i Desenvolupament, AKP), amb l'argument que aquesta llei posava en perill la separació entre l'església i l'Estat. El tribunal no va decidir a favor de la il·legalització, però sí que va retallar en un 50% el finançament estatal al partit. Això va suposar un toc d'alerta a Erdogan, que com a resposta, va emprendre una sèrie de reformes destinades a augmentar el control sobre el poder judicial.

En el transcurs de les investigacions, recollides al meu darrer llibre, he analitzat dos casos que resulten especialment reveladors d'aquestes dinàmiques i que exposaré tot seguit: el d'Hugo Chávez a Veneçuela (1999-2013) i el d'Álvaro Uribe a Colòmbia (2002-2010).

L'erosió democràtica a Veneçuela

L'anàlisi de l'evolució política a Veneçuela permet concloure que les *estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR) empreses per l'oposició van ajudar Hugo Chávez a erosionar la democràcia. El cop d'Estat de l'abril de 2002, la vaga general indefinida de 2002-2003 i el boicot a les eleccions parlamentàries de 2005 van donar arguments al president veneçolà per purgar les forces armades i la companyia estatal de petroli (PDVSA), també li van garantir un Congrés gairebé monocolor a partir de 2006, i li van donar arguments per perseguir membres de l'oposició i implementar reformes antidemocràtiques més agressives. I tot això sense ensorrar la façana democràtica de l'executiu.

L'oposició a Veneçuela era poderosa. Fins i tot després d'abusos de poder com els de l'Assemblea Nacional Constituent de 1999 i les «mega-eleccions» del 2000, els *antichavistes* tenien aliats dins de les forces armades i a la PDVSA. També gaudien d'un cert suport a les corts i als organismes de control, i controlaven una tercera part dels escons del Congrés. L'any 2002, el discurs i l'acció polaritzadora de Chávez van contribuir a ampliar encara més els seus suports. A banda, comptaven amb el suport d'importants mitjans de comunicació i de centenars de veneçolans disposats a manifestar-se, així com d'importants aliats al Congrés i al Senat, empesos per les fractures dins de la coalició de govern.

Malauradament, l'ús d'*estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR) va dilapidar aquest avantatge. No només va deslegitimar les credencials democràtiques de l'oposició, sinó que també va permetre que Chávez s'apoderés dels recursos que tenien els seus adversaris. El cop d'Estat va donar al president veneçolà els motius i la informació que necessitava per purgar les forces armades. La vaga va tenir el mateix efecte a la PDVSA. Chávez la va utilitzar com a excusa per acomiadar prop del 60% dels seus empleats, que van ser substituïts per treballadors lleials al règim¹¹. El boicot va patir conseqüències similars al Congrés. No li va donar arguments a Chávez per purgar el legislatiu, però sense l'oposició, el president va poder conquerir gairebé la totalitat dels escons sense dificultat.

En sis anys, la coalició *antichavista* a Veneçuela va passar de ser un adversari magnífic a un de famèlic. Un cop eliminats al Congrés, a partir de 2006 el Govern es va centrar a ocupar les Corts i els organismes de control, propugnar lleis que limitaven la premsa lliure i utilitzar l'aparell de seguretat per reprimir les protestes i també els opositors. Com a cop de gràcia, el 2009 Chávez va modificar la constitució per tal de poder aprovar la seva reelecció indefinida. Quan el 2012 es va presentar a un tercer mandat, amb tot a favor, ningú posava en dubte la seva victòria. Les eleccions de 2000, 2005 i 2006 havien estat qüestionables, però en general mínimament lliures i justes. Les de 2008 i 2012, en canvi, van ser ben diferents. Chávez va assegurar-se la victòria a base d'utilitzar recursos de l'Estat i abusar-ne, va manipular el tauler electoral i va pressionar els mitjans de comunicació perquè es fessin ressò del seu missatge o s'exposessin a desaparèixer.

11. Vegeu Corrales i Penfold-Becerra (2015).

La supervivència de la democràcia a Colòmbia

A diferència del que va succeir a Veneçuela, el president Álvaro Uribe no va aconseguir erosionar la democràcia¹² a Colòmbia, malgrat tenir aspiracions hegemòniques inqüestionables. Durant els seus vuit anys de govern, va introduir lleis que buscaven incrementar els poders de l'executiu, disminuir els poders del Parlament i acaparar els organismes de control. Per tal de combatre'l, al contrari del que va passar a Veneçuela, l'oposició colombiana va utilitzar, sobretot, *estratègies institucionals amb objectius moderats* (IM). I tot i ser clarament més dèbil que la seva contrapart veneçolana, amb aquestes tàctiques la coalició *antiuribista* va poder protegir els recursos que tenia i frenar de manera efectiva l'erosió de la democràcia colombiana.

Sens dubte, l'oposició a Uribe era més dèbil que l'oposició a Chávez. Disposava de poc suport al Parlament i en els organismes de control, però no tenia influència dins de les forces armades, ni en els grans mitjans de comunicació. Encara que controlava pràcticament una tercera part dels escons al Congrés, la coalició *antiuribista* quedava lluny de tenir el poder de convocatòria que havia tingut l'aliança *antichavista* el 2002. Tenint en compte la popularitat d'Uribe i la debilitat de la democràcia colombiana, els presagis no eren gaire prometedors. No obstant això, i a diferència del que va passar al país veí, els grups opositors al president colombià van

12. Vegeu Gamboa (2022).

evitar recórrer a *estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR) i van optar per combinar *estratègies institucionals amb objectius moderats* (IM) amb *estratègies extrainstitucionals amb objectius moderats* (EIM). Gràcies a això, no només van mantenir intacta la seva legitimitat i van sumar aliats, sinó que també van privar l'executiu dels arguments que li haurien permès apoderar-se de les Corts i dels organismes de control, un fet que va minar les reformes més autoritàries que el president promovia en el legislatiu.

L'oposició colombiana va tenir molta cura de no perdre la seva imatge democràtica i institucional; no només va refusar les jugades extrainstitucionals radicals de grups guerrillers, sinó que va fer ús permanent d'un discurs institucional. El seu objectiu no era acabar amb la presidència d'Uribe, sinó frenar les reformes que aquest estava introduint. L'absència d'estratègies radicals extrainstitucionals va protegir l'oposició. Els diversos intents del Govern d'embrutar la seva imatge no van tenir èxit, i la coalició antiuribista no només va conservar els seus

escons i va obrir espai per a noves coalicions, sinó que va protegir també el suport internacional que rebia, que més d'una vegada havia intercedit a favor seu.

L'oposició a Colòmbia no només va abstenir-se de fer servir *estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR), sinó que va emprar *estratègies institucionals amb objectius moderats* (IM). Les seves minories al Congrés, per exemple, van aprofitar el reglament parlamentari per dilatar, modificar i obstruir els projectes del Govern. Malgrat que això no va poder impedir l'aprovació de les reformes, aquestes tàctiques van permetre diluir

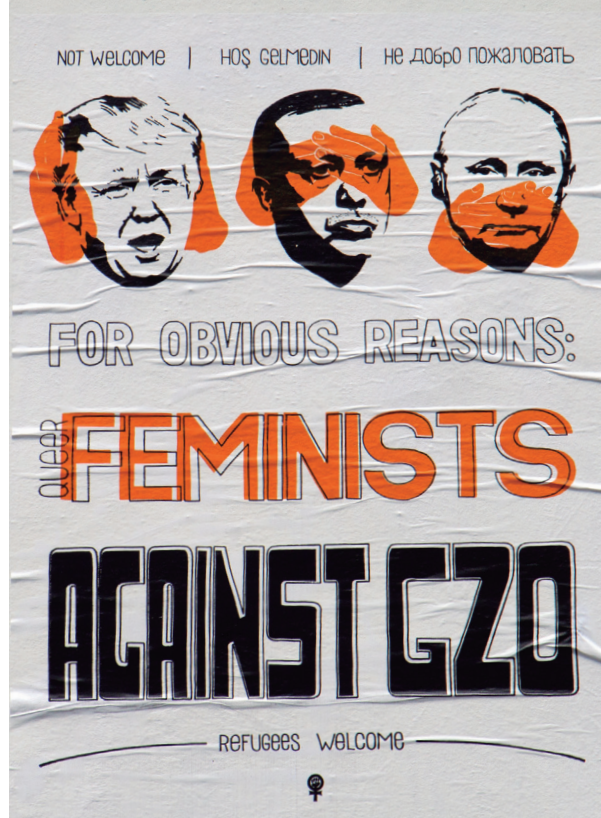
i endarrerir les lleis que procedien del legislatiu. Més important encara: aquestes tàctiques van assenyalar-li el camí a la Cort Constitucional¹³, ja que la naturalesa de la revisió constitucional a Colòmbia exigeix que les reformes siguin jutjades en base al procediment, no pas pel seu contingut. Amb la creació i el registre dels vicis procedimentals, els congressistes opositors van atorgar a la Cort Constitucional la possibilitat de dictar en contra de reformes tan perjudicials com el referèndum, que perseguia una segona reelecció d'Uribe.

L'oposició colombiana també va utilitzar amb èxit *estratègies extrainstitucionals amb objectius moderats* (EIM). L'any 2003, per exemple, va boicotejar el referèndum promogut pel president i que proposava, entre d'altres mesures, la reconversió del legislatiu en unicameral, un procés que implicava la dissolució del Parlament i l'elecció de nous legisladors sota els auspicis uribistes¹⁴. La coalició *antiuribista* al Congrés i la Cort Constitucional van aconseguir reduir l'abast del referèndum, tot i que no van poder-lo frenar. Finalment va ser la campanya de boicot, promoguda activament per l'oposició, la que va evitar que s'arribés al llindar necessari per passar les reformes suggerides a la proposta.

Si bé la lentitud de les reformes per perpetuar-se al poder pot fer menys perceptible la degradació democràtica, també és cert que, pel mateix motiu, l'oposició té una mica més de temps per activar-se i explorar altres opcions

13. Vegeu Botero i Gamboa (2021).

14. Vegeu *Gaceta del Congreso*, 323 (2002).

Conclusions

En resum, hem vist que si l'erosió democràtica es dilata en el temps dona un cert marge a l'oposició per fer front als atacs autoritaris de presidents amb aspiracions hegemòniques. També que, quan les condicions nacionals i internacionals així ho permeten, aquests líders prefereixen dur a terme les seves reformes autocràtiques sota una aparença democràtica. Així doncs, l'elecció d'estratègies per part de l'oposició resulta clau a l'hora d'obtenir resultats. Quan l'oposició opta per *estratègies extrainstitucionals amb objectius radicals* (EIR), sovint carrega d'arguments l'executiu per redoblar la repressió i promoure reformes antidemocràtiques, més radicals, sense desprendre's del tot de l'aparença democràtica. Per contra, quan s'opta per les *estratègies institucionals amb objectius moderats* (IM) es dificulta la repressió i l'aprovació de reformes més radicals, sense que s'evidenciï la veritable naturalesa autocràtica del règim. En aquest sentit, les estratègies institucionals moderades són una aposta més segura per protegir la democràcia. L'oposició que utilitza aquestes estratègies evita proporcionar al president raons «legítimes» que li permetin purgar els membres de l'oposició de les institucions estatals, o aprovar reformes més agressives. A la inversa, les estratègies extrainstitucionals radicals són més arriscades, ja que donen raons presumptament «legítimes» al president per expulsar els membres de l'oposició de les institucions estatals, i avançar cap a reformes més agressives.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bermeo, Nancy. «On Democratic Backsliding». *Journal of Democracy*, 27(1) (2016), p. 5-19.
- Bilewicz, Michał. «Poland's Ruling Party Tried a Judicial Power Grab -and Then Saw It Backfire. Here Is Why». *Monkey Cage-Washington Post* (2017) (en línia) [Data de consulta: 15.08.2018]. https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/07/31/polands-ruling-party-tried-a-judicial-power-grab-and-then-saw-it-backfire-heres-why/?utm_term=.faedffaf1a0
- Botero, Sandra i Gamboa, Laura. «Corte al Congreso: Poder Judicial y Trámite Legislativo en Colombia». *Latin American Research Review*, 56 (3) (2021).
- Chenoweth, Erica. «The Future of Nonviolent Resistance». *Journal of Democracy*, 31(3) (2020), p. 69-84.
- Coppedge, Michael *et al.* «V-Dem Dataset v13». *Varieties of Democracy* (2023).
- Corrales, Javier i Penfold-Becerra, Michael. *Dragon in the Tropics: The Legacy of Hugo Chávez*. 2ª edició. Nova York: The Brookings Institution, 2015.
- Congrés de Colòmbia. *Gaceta del Congreso* 323. 9 d'agost de 2002.
- Gamboa, Laura. *Resisting Backsliding: Opposition Strategies against the Erosion of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- «Estrategias de la oposición contra la erosión democrática». *LASA Forum*, 54 (2) (2023) (en línia) <https://forum.lasaweb.org/files/vol54-issue2/dossier-4.pdf>.
- Levitsky, Steven i Way, Lucan. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Nova York: Cambridge University Press, 2010.
- Özbudun, Ergun. «AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift». *South European Society and Politics*, 19 (2) (2014), p. 155-167.
- «Turkey's Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism». *The International Spectator*, 50(2) (2015), p. 42-55.
- Raziel, Zedryk. «El Supremo invalida la primera parte del "plan B" electoral de López Obrador». *El País* (en línia) (Data de consulta: 15 de maig de 2023) <https://elpais.com/mexico/2023-05-08/el-supremo-invalida-la-primera-parte-del-plan-b-electoral-de-lopez-obrador.html>
- Turam, Berna. «Are Rights and Liberties Safe?». *Journal of Democracy*, 23(1) (2012), p. 109-118.
- Ugla, Fredrik. «Bolivia: Un año de vivir peligrosamente». *Revista de ciencia política (Santiago)*, 29(2) (2009), p. 247-273.